

A Cultural Semiotic Analysis of "The Eighth Reading" **by Mehdi Akhavan-Sales, Based on Yuri Lotman's Theories**

Reza Ghanbari Abdolmaleki*

Abstract

Literature and poetry have always served as powerful tools for reflecting and analyzing societal and cultural issues. Mehdi Akhavan-Sales' *The Eighth Reading* offers a vivid portrayal of Iran's contemporary identity crises and social challenges through symbolic language, mythology, and cultural symbols. This poem encapsulates the complexities of Iranian society, using its rich cultural heritage to explore the internal struggles and contradictions faced by the nation during a time of intense social and political upheaval.

Given the depth of signs and cultural references embedded in the poem, Yuri Lotman's theory of cultural semiotics provides a suitable framework for deeper analysis. This article applies Lotman's semiotic principles—particularly "center and periphery" and "interaction of texts in the cultural space"—to examine how Iranian culture and cultural interactions are reflected and communicated through the poem.

By identifying and interpreting key cultural signs such as the coffeehouse, storyteller, and mythological figures like Rostam and Shaghad, this study uncovers how *The Eighth Reading* serves both as a product and a critique of Iranian cultural identity in crisis.

Keywords: Cultural Semiotics, Yuri Lotman, Mehdi Akhavan-Sales, Iranian Identity, Symbolism, Mythology, Contemporary Persian Poetry.

* Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Damghan University,

Damghan, Iran, abdolmaleki@du.ac.ir

Date received: 23/12/2024, Date of acceptance: 19/04/2025

Introduction

Literature, especially poetry, has long been a site of cultural and ideological negotiation in Iran. Mehdi Akhavan-Sales, as one of the pivotal figures in modern Persian poetry, uses symbolic and mythological language to critically reflect on Iran's cultural identity and societal turmoil.

The Eighth Reading is a text layered with historical, mythological, and social references, providing fertile ground for a semiotic analysis. The aim of this study is to explore the cultural signs within the poem through the lens of Yuri Lotman's cultural semiotics and to understand how these signs engage with broader issues of national identity and cultural memory. In particular, the analysis focuses on how the symbolic elements in the poem—such as the coffeehouse, the storyteller, and mythological figures like Rostam and Shaghad—can be interpreted as cultural signs within Lotman's framework.

This study assumes that the cultural signs within *The Eighth Reading* can be effectively explained through Lotman's semiotic theory, particularly by applying the concepts of "center and periphery" and "interaction within the semiotic space." It also proposes that the binary oppositions in the poem—such as hero and traitor, or heat and cold—mirror the identity crises of contemporary Iranian society. Furthermore, it is hypothesized that Lotman's theory offers a nuanced understanding of how these signs mediate between tradition and modernity, reflecting the deep cultural contradictions and tensions within Iran's evolving national consciousness.

Materials & Methods

This study employs a descriptive-analytical methodology grounded in Yuri Lotman's theory of cultural semiotics. Data were collected from the poem *The Eighth Reading*, theoretical texts by and about Yuri Lotman, and historical-cultural resources relevant to the themes of the poem.

Key concepts used in the analysis include "the semiotic space," "center vs. periphery," and "textual interaction within cultural systems." These tools allow for the interpretation of how symbolic elements in the poem function as reflections and critiques of Iranian society and identity.

Discussion & Result

Analysis reveals that *The Eighth Reading* is a rich and multilayered semiotic system in which cultural signs interact to reflect the deep-rooted socio-political tensions of

modern Iran. The poem's intricate use of mythological references—such as the legendary figures of Rostam and Shaghad—the symbolic space of the coffeehouse, and the recurring motif of the storyteller function not only as narrative devices but also as powerful mediators of cultural memory and identity discourse.

The coffeehouse, as a culturally significant site, symbolizes a traditional communal gathering place that stands in stark contrast to the fragmentation and alienation characteristic of contemporary Iranian society. The storyteller, meanwhile, embodies the preservation and transmission of collective cultural narratives across generations. Rostam and Shaghad exemplify the hero/traitor dichotomy, highlighting the psychological and moral ambivalence embedded within the national consciousness.

Lotman's "center and periphery" concept becomes especially evident in how hegemonic cultural norms are subverted by peripheral narratives—those of betrayal, marginalization, and existential disillusionment. These semiotic interactions collectively reveal a society caught in the tension between mythologized pasts and unstable modern realities.

Thus, Akhavan-Sales' poem not only narrates an identity crisis but actively enacts it, placing enduring cultural symbols into a dynamic and transformative dialogue with historical change.

Conclusion

The Eighth Reading stands as both a literary achievement and a cultural document. Through the framework of Yuri Lotman's cultural semiotics, the poem reveals deep layers of meaning in its treatment of myth, identity, and society.

This analysis shows that Akhavan-Sales employs cultural signs to engage with Iran's historical consciousness, thereby turning poetry into a vehicle for both cultural critique and continuity. The findings demonstrate how semiotic processes in literature can unveil the mechanisms by which cultural identity is constructed, contested, and re-imagined.

Future research may expand upon this framework by applying cultural semiotics to other works of contemporary Persian literature, further exploring the dynamic between tradition, modernity, and national narrative.

Bibliography

- Adelzadeh, P., & Pashaei Fakhri, K. (2020). An exploration of Akhavan's philosophical views in Khan-e Hashtom. *Philosophical Studies*, 14(33), 268-288. [In Persian]
- Ahmadi, B. (1991). *Structure and interpretation of the text*. Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Akhavan Sales, M. (2019). *Three books* (In the small yard of autumn, life speaks in prison). Tehran: Zemestan Publications. [In Persian]
- Ghasemi, A., & Razi, A. (2016). Intertextual connections between Kasraei's Arash-e Kamangir and Akhavan Sales' Khan-e Hashtom. *Poetry Research Quarterly*, 8(27), 157-180. [In Persian]
- Haji Aghababaei, M. R., & Salehi, N. (2018). A study of narrative elements in Akhavan Sales' poems Khan-e Hashtom and Adamak. *Poetry Research Quarterly*, 10(35), 45-68. [In Persian]
- Jahani, M. T., & Hosseini, S. (2020). A transitivity analysis of Mehdi Akhavan Sales' poem Khan-e Hashtom based on Halliday's systemic functional grammar. *Epic Literature Research Journal*, 16(30), 131-149. [In Persian]
- Johansen, D., & Larsen, S. E. (2009). *What is semiotics?* (A. Mir Emadi, Trans.). Tehran: Verjavan Publications. [In Persian]
- Karimi Hakkak, A. (2005). *The dawn of modernity in Persian poetry* (M. Jafari, Trans.). Tehran: Morvarid Publications. [In Persian]
- Leone, M. (2010). Reflections on cultural semio-semiotics (H. Zokhtareh, Trans.; A. A. Nojournian, Ed.). In *Collection of essays on cultural semiotics* (pp. 45-78). Tehran: Sokhan Publications.
- Lotman, Y. M. (1990). *Universe of the mind: A semiotic theory of culture* (A. Sukman, Trans.). London: I.B. Tauris.
- Lotman, Y., & Uspensky, B. A. (2011). On the semiotic mechanism of culture (F. Sajjadi, Trans.). In F. Sajjadi (Ed.), *The semiotic structure of culture* (pp. 12-34). Tehran: Elm Publications.
- Nojournian, A. A. (2017). *Key essays in semiotics*. Tehran: Morvarid Publications. [In Persian]
- Pakatchi, A. (2018). Cultural-ethnographic semantics (2) (F. Parsa, Ed.). In *Semantics in Quranic studies* (pp. 89-102). Tehran: Negarestan Andisheh. [In Persian]
- Pilshchikov, I., & Trunin, M. (2016). The Tartu-Moscow school of semiotics: A transnational perspective. *Sign Systems Studies*, 44(3), 368-401.
- Sajjadi, F. (2008). The problem of methodology in semiotics: From positivist to genetic methodology. In F. Sasani (Ed.), *Proceedings of the third art semiotics symposium* (pp. 55-78). Tehran: Academy of Arts. [In Persian]
- Soleimani Nejad Mehrabadi, S. (2015). An analysis of deviation in Khan-e Hashtom and the secret of its lasting appeal. *Literary Techniques Quarterly*, 7(13), 127-138. [In Persian]
- Vahabi Daryakanari, R., & Nikmanesh, M. (2017). Narrative elements in three long poems by Akhavan Sales with an emphasis on Gérard Genette's views. *Lyric Literature Research Journal*, 15(28), 187-207. [In Persian]

تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی در «خوان هشتم» اخوان ثالث بر اساس نظریه‌های یوری لوتمان

رضا قنبری عبدالملکی*

چکیده

این مقاله با رویکردی نشانه‌شناسانه و بر اساس نظریه‌های فرهنگی یوری لوتمان، به تحلیل شعر خوان هشتم سروده مهدی اخوان ثالث می‌پردازد. هدف اصلی پژوهش، بررسی مفاهیمی همچون «مرکز و پیرامون» و «نقش متون در انتقال فرهنگ» است تا ابعاد فرهنگی، اجتماعی و هویتی این اثر روشن‌تر شود. پژوهش با تمرکز بر نشانه‌هایی مانند قهوه‌خانه، نقال، رستم و شغاد، به واکاوی لایه‌های گفتمانی شعر می‌پردازد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شعر خوان هشتم از طریق بازنمایی تقابل‌های دوگانه‌ای چون گرما و سرما، نور و تاریکی، و قهرمان و خائن، تصویری عمیق از بحران‌های هویتی و تنش‌های اجتماعی جامعه ایرانی ارائه می‌دهد. نقش نقال به‌عنوان حافظ فرهنگ شفاهی و بازآفرین اسطوره‌های ملی، نشان‌دهنده تلاش برای حفظ و تداوم هویت فرهنگی است. همچنین، قهوه‌خانه به‌مثابه فضایی اجتماعی، کارکردی فرهنگی در زنده نگه داشتن حافظه تاریخی دارد. این تحلیل نشان می‌دهد که اخوان ثالث با بهره‌گیری از نشانه‌های فرهنگی، خواننده را به تأملی دوباره درباره هویت، تاریخ و واقعیت‌های اجتماعی فرا می‌خواند و امکان گسترش تحلیل‌های نشانه‌شناختی در ادبیات معاصر ایران را فراهم می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: نشانه‌شناسی فرهنگی، اخوان ثالث، خوان هشتم، یوری لوتمان، هویت ایرانی.

* استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه دامغان، دامغان، ایران، abdolmaleki@du.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۳۰

۱. مقدمه

ادبیات و شعر همواره به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع فرهنگی، نقشی کلیدی در بازتاب و تحلیل مسائل اجتماعی و فرهنگی جوامع ایفا کرده‌اند. در این میان، آثار مهدی اخوان ثالث، به‌ویژه شعر خوان هشتم، با بهره‌گیری از زبان تمثیلی، اسطوره‌ها و نمادهای فرهنگی ایران، تصویری دقیق از بحران‌ها و چالش‌های هویتی و اجتماعی ایران معاصر ارائه می‌دهد. این شعر، تضادهای فرهنگی و اجتماعی زمانه خود را به‌خوبی به نمایش می‌گذارد و با واقعیت‌های تاریخی و اجتماعی آن دوران هم‌خوانی دارد.

با توجه به غنای نشانه‌ای و فرهنگی شعر خوان هشتم، نظریه نشانه‌شناسی فرهنگی (Cultural Semiotics Theory) یوری لوتمان (Yuri Lotman) رویکردی مناسب برای تحلیل عمیق‌تر این اثر به شمار می‌رود. لوتمان با تأکید بر مفاهیمی چون مرکز و پیرامون (Enter and Periphery)، سپهر نشانه‌ای (Semiosphere) و تعامل متون در فضای فرهنگی (Interaction of Texts in Cultural Space)، چارچوبی منسجم برای بررسی ابعاد فرهنگی و هویتی آثار ادبی ارائه می‌دهد. مفهوم «مرکز و پیرامون» به تعامل و تقابل میان عناصر مرکزی و حاشیه‌ای در یک نظام فرهنگی اشاره دارد، جایی که مرکز معمولاً نمایانگر هنجارها، ارزش‌ها و ایده‌های غالب است، در حالی که پیرامون نقش نوآوری، تنوع و چالش با مرکز را ایفا می‌کند. «سپهر نشانه‌ای» به فضایی دلالتی اشاره دارد که در آن نظام‌های نشانه‌ای و فرایندهای معنایی شکل گرفته و با یکدیگر تعامل می‌کنند. این مفهوم به‌عنوان محیطی پویا و سازمان‌یافته در نظر گرفته می‌شود که تمام ارتباطات فرهنگی و زبانی در آن رخ می‌دهد. در نهایت، «تعامل متون در فضای فرهنگی» به رابطه و گفت‌وگوی میان متون مختلف در یک فضای فرهنگی اشاره دارد و بیانگر چگونگی تأثیرگذاری متون بر یکدیگر، بازخوانی و بازتفسیر آن‌ها، و شکل‌گیری معناهای جدید از طریق این ارتباطات است. لوتمان معتقد است که هر متن در فضای فرهنگی نه به‌طور مستقل، بلکه در پیوند با سایر متون معنا پیدا می‌کند و این ارتباطات نقش اساسی در تحول و پویایی فرهنگ ایفا می‌کنند.

این مقاله با استفاده از نظریه‌های یوری لوتمان به تحلیل نشانه‌های فرهنگی و اسطوره‌ای در شعر خوان هشتم می‌پردازد و تأثیر آن‌ها بر درک هویت فرهنگی ایرانی را مورد بررسی قرار می‌دهد. هدف اصلی پژوهش تحلیل بازتاب فرهنگ ایرانی و تعاملات فرهنگی در این اثر است. خوان هشتم با بهره‌گیری از اسطوره‌ها و نمادهای ملی، هویت ایرانی را به نمایش می‌گذارد و تضادهای اجتماعی و فرهنگی‌ای را که نمایانگر بحران‌های هویتی و

پیچیدگی‌های جامعه معاصر ایران است، به تصویر می‌کشد. این تحقیق با تمرکز بر مفاهیمی چون «مرکز و پیرامون» و «تعامل متون در فضای فرهنگی»، در صدد است تا نشانه‌های فرهنگی موجود در شعر را شناسایی کرده و نقش آن‌ها را در بازنمایی هویت ملی و اجتماعی ایران تحلیل کند.

پرسش‌های کلیدی این پژوهش عبارت‌اند از: ۱. چگونه می‌توان بر اساس نظریه نشانه‌شناسی فرهنگی، نشانه‌های موجود در شعر خوان هشتم را تحلیل کرد؟ ۲. چه تعاملات و تضادهای فرهنگی در این شعر وجود دارد که هویت اجتماعی و ملی ایران را بازتاب می‌دهند؟ ۳. عناصر کلیدی شعر نظیر قهوه‌خانه، نقال، رستم و شغاد به‌عنوان نشانه‌های فرهنگی چگونه در چارچوب نظریه لوتمان تحلیل می‌شوند؟

فرضیه‌های این پژوهش بر این اساس استوارند که نشانه‌های فرهنگی موجود در شعر خوان هشتم از طریق نظریه نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان قابل تحلیل و تبیین‌اند و تضادهای موجود در شعر، مانند گرما و سرما یا قهرمان و خائن (رستم و شغاد)، بازتابی از بحران‌های فرهنگی و هویتی در جامعه معاصر ایران هستند. همچنین، با بهره‌گیری از رویکرد نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان، می‌توان به درک عمیق‌تری از بازنمایی هویت و فرهنگ ایرانی در این اثر دست یافت.

۲. پیشینه پژوهش

در خصوص شعر خوان هشتم، تاکنون پژوهش‌های متعددی انجام شده است که عمدتاً به بررسی جنبه‌های فرمالیستی، روایتی و هنجارگرایی در این اثر پرداخته‌اند. از میان این مطالعات می‌توان به تحقیقات زیر اشاره کرد:

سلمانی‌نژاد (۱۳۹۴) با تمرکز بر هنجارگرایی واژگانی و زمانی، تأثیر این تکنیک‌ها بر زیبایی و ماندگاری اثر را نشان داده است. قاسمی و رضی (۱۳۹۵) به روابط بینامتنی منظومه «آرش کمان‌گیر» کسرای و خوان هشتم پرداخته و تأثیرپذیری اخوان از کسرای را بررسی کرده‌اند. وهابی دریاکناری و نیک‌منش (۱۳۹۶) ساختار روایی این منظومه را بر اساس نظریات ژرار ژنت تحلیل کرده و بر شکل‌گیری روایت با رجوع به گذشته تأکید داشته‌اند.

از سوی دیگر، حاجی آقا بابایی و صالحی (۱۳۹۷) عناصر روایتی و زمانی را بررسی کرده و به فرازمانی بودن روایت و مخاطب مستتر اشاره کرده‌اند. جهانی و حسینی (۱۳۹۹) نیز با تأکید بر فرانقش اندیشگانی زبان، فرایندهای ذهنی و کلامی در ساختار شعر را

برجسته دانسته‌اند. در نهایت، عادل‌زاده و پاشایی فخری (۱۳۹۹) با واکاوی نگرش‌های فلسفی منظومه، به بازسازی فضای ایران باستان و بهره‌گیری از فلسفه زرتشت در تقابل با فلسفه اصالت وجود و پوچ‌گرایی غربی اشاره کرده‌اند. آن‌ها همچنین تأثیر اسطوره‌های دینی-فلسفی هند و اروپایی بر اندیشه‌های اخوان را در این اثر برجسته ساخته‌اند.

در حالی که پژوهش‌های پیشین بیشتر بر جنبه‌های ساختاری و فرمالیستی شعر متمرکز بوده‌اند، رویکردهای فرهنگی و نشانه‌شناختی کمتر بررسی شده‌اند. این پژوهش با تکیه بر نظریه‌های یوری لوتمان و نشانه‌شناسی فرهنگی، به تحلیل تعامل نشانه‌های متن با فرهنگ معاصر ایران می‌پردازد و بازتاب ارزش‌ها، تنش‌ها و چالش‌های فرهنگی-اجتماعی را در خوان هشتم بررسی می‌کند. همچنین، با بهره‌گیری از مفاهیم تقابل مرکزی-پیرامونی و آشوب-نظم، عمق بیشتری به تحلیل نشانه‌های فرهنگی و اجتماعی شعر بخشیده می‌شود.

۳. روش پژوهش

روش این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و بر اساس نظریه نشانه‌شناسی فرهنگی یوری لوتمان شکل گرفته است. این پژوهش بر تعاملات فرهنگی در متن‌ها، رابطه مرکز و پیرامون، و انتقال معانی از طریق نظام‌های نشانه‌ای تمرکز دارد. داده‌ها از سه منبع اصلی گردآوری می‌شوند: متن شعر خوان هشتم، متون نظری مرتبط با یوری لوتمان، و متون تاریخی و فرهنگی مرتبط با موضوع شعر.

برای تحلیل داده‌ها، ابتدا عناصر کلیدی شعر مانند سرما، نقال و شخصیت‌های اسطوره‌ای شناسایی و به عنوان نشانه‌های فرهنگی تحلیل می‌شوند. سپس، با تمرکز بر بستر تاریخی و اجتماعی، تضاد مرکز و پیرامون در شعر بررسی می‌شود. در نهایت، نمادهای کلیدی مانند سرما، قهوه‌خانه و شخصیت نقال از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی تحلیل شده و با مفاهیم لوتمان تطبیق داده می‌شوند. این تحلیل‌ها به درک بهتر نقش فرهنگی و اجتماعی شعر خوان هشتم در بستر اجتماعی و فرهنگی ایران کمک خواهند کرد.

۴. چارچوب نظری

یوری لوتمان، بنیان‌گذار مکتب نشانه‌شناسی تارتو-مسکو (Tartu-Moscow Semiotic School)، در آثار خود همچون فرهنگ و انفجار (Culture and Explosion)، ساختار متن هنری

(The Structure of Artistic Text) و جهان ذهن (Universe of the Mind)، به گسترش نظریه نشانه‌شناسی فرهنگ پرداخته است. او و بوریس اوسپنسکی (B. A. Uspensky)، به عنوان پیشگامان این حوزه، معتقدند که هر فرهنگ بخشی از فرهنگ جهانی است که به طور خاص سازماندهی شده است (لوتمان و اوسپنسکی، ۱۳۹۰: ۴۲). لوتمان با استفاده از نظریات متفکرانی همچون سوسور (Ferdinand de Saussure) و باختین (Mikhail Bakhtin)، الگویی برای تحول تدریجی در نظام‌های نشانه‌ای پیچیده‌ای مانند شعر ارائه کرده است (کریمی حکاک، ۱۳۸۴: ۳۵). به علاوه، او فرهنگ و تولیدات فرهنگی را به عنوان نشانه‌هایی در نظر می‌گیرد که در جهان انسانی باید تحلیل شوند.

نشانه‌شناسی فرهنگی بیشتر با نام لوتمان شناخته می‌شود. او زبان را به عنوان یک سیستم الگوساز می‌بیند که قواعد و نظام‌های فرهنگی هر جامعه در زبان آن جامعه نمود پیدا می‌کند (احمدی، ۱۳۷۰: ۱۲۲-۱۲۸). مکتب تارتو-مسکو که از دهه ۱۹۶۰ در روسیه شکل گرفت، ترکیبی از ایده‌های صورت‌گرایان (Formalists) روس، گفت‌وگویی (Dialogism Dialogism) باختین و روان‌زبان‌شناسی (Psycholinguistics) ویگوتسکی (Vygotsky) را به کار گرفت. این مکتب در دهه ۱۹۷۰ به ویژه به مطالعه تاریخی فرهنگ به عنوان یک سیستم نشانه‌ای پرداخت (پاکتچی، ۱۳۹۷: ۱۱-۱۲).

به زعم لوتمان، فرهنگ پدیده‌ای مولد است که سپهری اجتماعی پیرامون انسان ایجاد کرده و امکان زیستن اجتماعی را فراهم می‌کند. وی معتقد است که فرهنگ‌ها با ورود عناصر بیگانه از «سپهرهای نشانه‌ای» دیگر، همواره در حال تولید و بازتولید هستند و این فرایند را می‌توان مدیریت کرد. مرزهای فرهنگی در واقع به عنوان فیلتری عمل می‌کنند که به طور انتخابی نشانه‌ها را از بیرون جذب یا دفع می‌کنند (Lotman, 1990: 137). بر اساس این دیدگاه، مرزهای فرهنگی فضایی هستند که نشانه‌ها با عبور از آن به نشانه‌های بومی تبدیل می‌شوند و به این ترتیب، فرآیند تطابق فرهنگی رخ می‌دهد.

لوتمان در بحث‌های نوآورانه خود به ارتباط متقابل بین متن‌ها و بافت برون‌متنی توجه دارد و این را از طریق بررسی تضاد بین طبیعت (بیرون از متن) و روابط درون‌متنی و برون‌متنی مورد بررسی قرار می‌دهد. او توضیح می‌دهد که در فرهنگ، خودی (Self) نماینده نظم و معنا است، در حالی که غیرخودی (Other) نمایانگر آشوب و بی‌نظمی است که درک آن برای اعضای فرهنگ بومی دشوار است. این رویکرد به ما کمک می‌کند تا بفهمیم که

چگونه شاعر از امکانات زبانی برای خلق معانی جدید بهره می‌برد و اهداف خاصی را دنبال می‌کند.

یکی از جنبه‌های کلیدی نظریه‌های لوتمان توجه به چندگویی زبانی و فرهنگی است که به‌زعم او برای ارتباطات فرهنگی ضروری است. وی معتقد بود که فرآیند نشانه‌ای، همواره شامل نشانه (Sign)، تفسیرگر (Interpreter) و پیام (Message) است، و معنا از طریق تفسیر نشانه‌ها شکل می‌گیرد (Pilshchikov & Trunin, 2016: 387). «سپهر نشانه‌ای»، به گفته لوتمان، نه تنها مجموعه‌ای از روابط میان متون فرهنگی است، بلکه مکانیزمی پویا برای تولید و تعامل این متون نیز به شمار می‌آید.

یوری لوتمان بر اهمیت تبادل مداوم نشانه‌ها در فرهنگ تأکید می‌کند و معتقد است که بدون این تبادل، فرهنگ و متن به انحطاط می‌رسند. او مفهوم «سپهر نشانه‌ای» را به‌عنوان سازوکاری پویا معرفی می‌کند که نه تنها معنا را در خود حفظ می‌کند، بلکه آن را بازتولید و حتی بازآفرینی می‌کند (لئون، ۱۳۸۹: ۷۲-۷۴). از نظر لوتمان، نشانه‌شناسی فرهنگی یکی از رویکردهای کلیدی در تحلیل فرهنگ‌ها است که به بررسی فرایندهای نشانه‌ای می‌پردازد و فرهنگ را به‌عنوان یک سیستم معنادار در رابطه با طبیعت تعریف می‌کند و مرزهای میان واقعیت‌های فرهنگی و طبیعی را ترسیم می‌نماید (یوهان سن و لارسن، ۱۳۸۸: ۲۶۴). در این رویکرد، معنا در متن‌های فرهنگی از درون ساختار متن شکل می‌گیرد و این ساختار در تعامل با سپهر نشانه‌ای که به‌عنوان بستر معناشناختی عمل می‌کند، معنا تولید می‌کند (نجومیان، ۱۳۹۶: ۹). در واقع، متن‌های فرهنگی نقش دوگانه‌ای دارند؛ از یک سو، از سپهر نشانه‌ای خود نشأت می‌گیرند و از سوی دیگر، به‌عنوان نشانه‌هایی از آن سپهر عمل می‌کنند (یوهان سن و لارسن، ۱۳۸۸: ۲۹۳).

مکتب تارتو، به رهبری یوری لوتمان، به تحلیل تعاملات میان فرهنگ‌ها و نشانه‌ها پرداخته و این کنش‌های متقابل را از طریق سه الگوی اساسی «طبیعت و فرهنگ»، «آشوب و نظم» و «خودی و دیگری» تبیین می‌کند. این الگوها به‌طور خاص برای تحلیل تعاملات فرهنگی و نشانه‌ای به کار می‌روند و به‌واسطه آن‌ها می‌توان به درک بهتری از روابط پیچیده میان فرهنگ‌ها و نظام‌های معنایی رسید:

الف) طبیعت و فرهنگ: این الگو به تفاوت و تعامل میان نظام‌های طبیعی (که به‌طور غریزی و بی‌واسطه وجود دارند) و فرهنگ‌های انسانی (که از طریق نشانه‌ها و

تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی در «خوان هشتم» ... (رضا قنبری عبدالملکی) ۵۱۳

نظام‌های معنایی ساخته می‌شوند) می‌پردازد. لوتمان این تعامل را در چارچوب یک نظام فرهنگی تحلیل می‌کند که به فرهنگ انسانی ساختار و معنا می‌بخشد.

ب) آشوب و نظم: این الگو به کشمکش دائمی بین ساختارهای پیچیده و بی‌نظمی در فرهنگ‌ها اشاره دارد. فرهنگ‌ها با هدف ایجاد نظم و ثبات در مقابل آشوب و تغییرات دائمی عمل می‌کنند، اما این فرآیند همواره در حال تغییر و تحول است.

ج) خودی و دیگری: این الگو به مرزهای فرهنگی و هویتی اشاره دارد که در آن مفهوم «خودی» (یا همان فرهنگ اصلی و هویت فرهنگی شناخته‌شده) در برابر «دیگری» (افراد یا فرهنگ‌های خارجی و بیگانه) قرار می‌گیرد. این تفکیک به نحوه تعامل و تبادل بین فرهنگ‌ها، هویت‌ها و نظام‌های نشانه‌ای کمک می‌کند.

نشانه‌شناسی فرهنگی، با تأکید بر این تعاملات، به درک تفاوت‌های فرهنگی و نشانه‌ای در جوامع مختلف کمک می‌کند و بررسی می‌کند که چگونه فرهنگ‌های مهاجر با فرهنگ‌های میزبان در تعامل قرار می‌گیرند (نجومیان، ۱۳۹۶: ۴۲). در نهایت، لوتمان بر این باور است که فرهنگ و نشانه‌ها در یک تعامل پیوسته قرار دارند و نشانه‌شناسی فرهنگی نه تنها به تحلیل این تعاملات می‌پردازد، بلکه به بازسازی آن‌ها نیز کمک می‌کند تا نظام‌های فرهنگی به‌طور پویا و معنادار حفظ شوند (سجودی، ۱۳۸۷: ۹۶).

۵. تحلیل متن

در این بخش، با تمرکز بر عناصر کلیدی متن و نشانه‌ها، به بررسی و تحلیل تضادهای فرهنگی و اجتماعی موجود در شعر خوان هشتم پرداخته خواهد شد.

۱.۵ شناسایی عناصر کلیدی

شاعر با انتخاب دقیق واژه‌ها و تصاویری خاص، معانی پیچیده و عمیقی را در شعر خود به تصویر می‌کشد که فراتر از تجربه‌های شخصی، به بازتاب مسائل اجتماعی و فرهنگی نیز می‌پردازد. از منظر نظریه‌های یوری لوتمان، این فرآیند ارتباط نزدیکی با مفهوم «سپهر نشانه‌ای» دارد که در آن هر عنصر فرهنگی می‌تواند بار معنایی خاص خود را از طریق تعامل با دیگر نشانه‌ها منتقل کند. در ادامه، با توجه به این چارچوب نظری، به تحلیل عناصر کلیدی این شعر پرداخته می‌شود:

۱.۱.۵ سرمای سخت

در خوانش اولیه شعر «خوان هشتم»، نخستین نکته‌ای که به وضوح جلب توجه می‌کند، توصیف سرمای سخت و سوزناک بیرون است که در آغاز شعر مطرح می‌شود:

یادم آمد، هان،
داشتم می‌گفتم: آن شب نیز
سورت سرمای دی بیدادها می‌کرد
و چه سرمایی، چه سرمایی!
باد برف و سوز و وحشتناک

این تصویر نه تنها به‌عنوان یک عنصر طبیعی، بلکه به‌عنوان نشانه‌ای فرهنگی و اجتماعی از ظلمت و بی‌رحمی عمل می‌کند. با توجه به آرای یوری لوتمان، این سرما به‌طور ملموس بازسازی می‌شود و به‌طور غیرمستقیم وضعیت اجتماعی و فرهنگی جامعه‌ای سرد و بی‌روح را به تصویر می‌کشد.

شاعر با استفاده از تصاویری زنده و پر احساس، سرمای بیرون را به‌گونه‌ای به نمایش می‌گذارد که گویا این سرما نه تنها از دنیای طبیعی، بلکه از فضای اجتماعی و فرهنگی جامعه نیز سرچشمه می‌گیرد. در این شعر، سرما به‌عنوان یک نشانه فرهنگی، مرزهای دنیای طبیعی و انسانی را در هم می‌شکند و به یک هویت جمعی و تاریخی اشاره می‌کند که در آن ظلمت و بی‌رحمی بر روابط انسانی غالب است. این تصویر از سرما و ظلمت به‌وضوح نشان‌دهنده بحران‌های اجتماعی و فرهنگی است که جوامع را در خود غرق می‌کند و حس یأس و تنهایی را در شخصیت‌های شعر تقویت می‌کند.

در این فضای سرد و بی‌روح، شاعر به‌طور ضمنی نشان می‌دهد که شرایط اجتماعی به‌گونه‌ای است که روابط انسانی و احساسات در آن به‌راحتی منجمد می‌شوند. به‌ویژه با استفاده از واژگانی چون «سورت سرمای دی بیدادها می‌کرد» و «باد برف و سوز وحشتناک»، شاعر این حس سردی و بی‌رحمی را به‌طور برجسته در بطن متن گنجانده است. این سرمای بیرون نه تنها به‌عنوان یک ویژگی طبیعی، بلکه به‌عنوان یک پیام اجتماعی و فرهنگی قابل درک است که خواننده را به تفکر و تأمل در وضعیت کنونی جامعه دعوت می‌کند.

۲.۱.۵ نقال

در شعر «خوان هشتم»، نقال به‌عنوان یک شخصیت محوری نقش اساسی در ایجاد فضایی فرهنگی و اجتماعی ایفا می‌کند. او با بازگویی داستان‌ها و افسانه‌ها، قهوه‌خانه را به مکانی پربار فرهنگی تبدیل می‌کند و از طریق روایت‌های ارتباطی عمیق با شنوندگان برقرار می‌سازد. توصیف نقال به‌عنوان «مرد نقال آتشین پیغام» و «صدایش گرم، نایش گرم»، بر قدرت روایتگری او تأکید دارد که نه تنها گذشته را زنده می‌کند، بلکه با احساسات انسانی مخاطب را به خود جذب می‌کند. این نقش، مطابق با نظریه‌های یوری لوتمان، نشان‌دهنده انتقال فرهنگی است که در آن، داستان‌ها و افسانه‌ها برای حفظ و تقویت هویت اجتماعی و فرهنگی به کار گرفته می‌شوند.

نقال در این فضا نه تنها به‌عنوان واسطه‌ای میان گذشته و حال، بلکه به‌عنوان نماد فرهنگ شفاهی و حافظه جمعی عمل می‌کند. او با روایت‌های خود نه تنها افکار و احساسات را به اشتراک می‌گذارد، بلکه فضای فرهنگی‌ای می‌آفریند که در آن هویت فرهنگی و اجتماعی ایران بازسازی و تقویت می‌شود. این فضا به‌طور پویا و نشانه‌شناختی به بازسازی هویت جمعی و فرهنگی ایرانی کمک می‌کند و ارتباط عمیقی میان گذشته و حال ایجاد می‌کند. از این رو، شعر به‌طور برجسته تضادهای فرهنگی و اجتماعی را به تصویر می‌کشد و نقال را به‌عنوان نمادی از انتقال فرهنگی و تقویت ارتباطات انسانی معرفی می‌کند.

۳.۱.۵ سایه‌ها و چاه‌ها

این‌ها تصاویری از ترس، تنهایی و بی‌اعتمادی در شعر هستند که در راستای بحران‌های اجتماعی و سیاسی جامعه ایرانی معنا پیدا می‌کنند. در نظریه لوتمان، این تصاویر می‌توانند به‌عنوان نمادهایی از تضادهای درونی شخصیت‌ها و بحران‌های فرهنگی و اجتماعی عمل کنند. سایه‌ها و چاه‌ها در این شعر به‌طور ضمنی با فضاهای تاریک اجتماعی و روانی جامعه مرتبط هستند و به‌ویژه در درک تضادهای درونی شخصیت‌ها تأثیرگذارند.

۴.۱.۵ رستم و شغاد

رستم و شغاد در شعر «خوان هشتم» نمادهای برجسته‌ای از هویت ملی و خیانت در فرهنگ ایرانی هستند. رستم به‌عنوان قهرمان ملی و نماد شجاعت، در مقابل شغاد که مظهر

خیانت و ناکامی است، تضادی بنیادین را به تصویر می‌کشد. این تقابل، با توجه به نظریه یوری لوتمان، بازتاب‌دهنده شکاف‌ها و تنش‌های فرهنگی و اجتماعی است که در متن‌های فرهنگی نمود می‌یابد. رستم در این شعر تنها یک قهرمان افسانه‌ای نیست، بلکه به‌عنوان نمادی از هویت و پایداری ایرانی در برابر بحران‌های اجتماعی و فردی نقش‌آفرینی می‌کند.

۵.۱.۵ خوان هشتم

این مفهوم به‌عنوان مرحله‌ای چالش‌برانگیز در زندگی شخصیت‌ها و حتی در سطح اجتماعی و تاریخی معرفی می‌شود. خوان هشتم نمایان‌گر آزمون نهایی یا فاجعه‌ای است که فرد یا جامعه باید آن را تجربه کند. در نظریه لوتمان، این مفهوم به‌عنوان یک نشانه پیچیده و چندلایه در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند مفاهیم مختلفی را در بر داشته باشد. نقال با اشاره به خوان هشتم، از مواجهه با یک آزمون بزرگ و پیچیده سخن می‌گوید:

«خوان هشتم را،

من روایت می‌کنم اکنون،

من که نامم ماث»

در اینجا، خوان هشتم نه تنها به‌عنوان یک نقطه عطف در داستان، بلکه به‌عنوان نمادی از تنش‌ها و تضادهای اجتماعی و فرهنگی ایرانی عمل می‌کند.

در نهایت، شعر «خوان هشتم» با بهره‌گیری از این عناصر کلیدی، تصویری عمیق و چندلایه از اجتماع، تاریخ، و فرهنگ ایرانی را به نمایش می‌گذارد. تحلیل دقیق این عناصر از منظر نظریه‌های یوری لوتمان نه تنها به درک معنای عمیق‌تر شعر و پیام‌های پنهان آن کمک می‌کند، بلکه نشان می‌دهد که این شعر به‌عنوان یک روایت داستانی، بازتاب‌دهنده تنش‌ها و تضادهای فرهنگی و اجتماعی در جامعه ایرانی است. اخوان ثالث با استفاده از این تصاویر و نمادهای خاص، خواننده را به تفکر و تأمل درباره هویت و تاریخ کشورش دعوت می‌کند و در این راستا، ابعاد جدیدی از واقعیت اجتماعی را به تصویر می‌کشد.

۲.۵ تعیین زمینه فرهنگی

تحلیل شعر «خوان هشتم» با رویکرد یوری لوتمان و تمرکز بر زمینه فرهنگی، در پی آن است که نه تنها به درک عمیق‌تر متن کمک کند، بلکه تعاملات فرهنگی و اجتماعی در

تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی در «خوان هشتم» ... (رضا قنبری عبدالملکی) ۵۱۷

جامعه ایران را نیز نمایان سازد. براساس نظریه‌های لوتمان، هر عنصر در متن فرهنگی مانند یک «نشانه» عمل می‌کند که معنای خود را از طریق ارتباط و تعامل با دیگر نشانه‌ها می‌یابد. در این تحلیل، به جنبه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی ایران که در شعر اخوان ثالث بازتاب یافته است، پرداخته خواهد شد.

۱.۲.۵ تحلیل فرهنگی

در این بخش، به تحلیل فضای قهوه‌خانه، هویت ایرانی و قهرمانان ملی، و همچنین تنش‌ها و تضادهای فرهنگی در شعر خوان هشتم خواهیم پرداخت. این عناصر فرهنگی نه تنها در شکل‌گیری معنای شعر نقش دارند، بلکه به‌طور مستقیم با ساختار اجتماعی و هویت ایرانی پیوند دارند.

۱.۱.۲.۵ فضای قهوه‌خانه

با رویکرد یوری لوتمان و تمرکز بر فضاهای فرهنگی و اجتماعی، قهوه‌خانه در شعر «خوان هشتم» به‌عنوان یکی از عناصر نمادین برجسته معرفی می‌شود. در این شعر، قهوه‌خانه نه تنها به‌عنوان یک مکان فیزیکی، بلکه به‌عنوان یک «سپهر نشانه‌ای» با معنای فرهنگی و اجتماعی عمیق عمل می‌کند. تضاد میان سرما و گرما که در ابتدای شعر به‌وضوح مطرح می‌شود، در این زمینه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. لوتمان در نظریه خود به تعاملات فرهنگی میان «مرکز» و «پیرامون» توجه دارد، و این تضاد میان فضای سرد و تهدیدآمیز بیرون و فضای گرم و امن قهوه‌خانه، به‌طور ملموس وضعیت اجتماعی و تاریخی ایران را بازتاب می‌دهد.

در ابتدای شعر، شاعر با اشاره به سرما و ظلمت بیرون، تصاویری از یأس و تنهایی را به تصویر می‌کشد:

«لیک، خوشبختانه آخر، سرپناهی یافتم جایی.
گرچه بیرون تیره بود و سرد، همچون ترس؛
قهوه‌خانه گرم و روشن بود، همچون شرم.»

این تضاد میان فضای بیرون و قهوه‌خانه در شعر، نه تنها بر بُعد جغرافیایی بلکه بر بُعد اجتماعی و فرهنگی نیز تأثیر می‌گذارد. قهوه‌خانه در اینجا به‌عنوان نمادی از اجتماع،

صمیمیت و ارتباط انسانی ظاهر می‌شود که در تضاد با تنهایی و سرمای بیرون قرار دارد. قهوه‌خانه به‌عنوان یک فضای اجتماعی، جایی است که افراد می‌توانند از بحران‌های اجتماعی و فردی خود فرار کنند و به‌نوعی احساس امنیت و گرمای فرهنگی بیابند. از این منظر، قهوه‌خانه به‌عنوان فضایی برای تجمع و تبادل نظر، نمایان‌گر قدرت فرهنگ شفاهی و نقش آن در حفظ و انتقال تاریخ و ارزش‌های ایرانی است.

در نظریه لوتمان، هر فضای فرهنگی و اجتماعی به‌عنوان یک «سپهر نشانه‌ای» عمل می‌کند که در آن فرایندهای فرهنگی به‌طور زنده و پویا شکل می‌گیرند. در شعر اخوان ثالث، فضای قهوه‌خانه به‌عنوان مکان اصلی روایت داستان‌ها و افسانه‌ها، نشان‌دهنده قدرت فرهنگ شفاهی و همبستگی اجتماعی است. در این مکان، ارتباطات انسانی از طریق داستان‌گویی و تبادل افکار به‌وجود می‌آید. «دم انبوه آدم‌ها» در شعر، تصویری از همبستگی اجتماعی و زندگی جمعی در قهوه‌خانه را به نمایش می‌گذارد، که در آن فرهنگ ایرانی با تمام پیچیدگی‌های خود به‌صورت زنده و پویا جریان دارد.

در نهایت، قهوه‌خانه در شعر «خوان هشتم» به‌عنوان یک «سپهر فرهنگی» عمل می‌کند که در آن افراد می‌توانند از بحران‌های بیرونی و تنهایی‌های خود فاصله بگیرند و در فضای گرم و انسانی‌ای که نقال آن را می‌سازد، ارتباطات اجتماعی و فرهنگی را از نو بسازند. این فضا به‌طور ضمنی نشان‌دهنده ظرفیت‌های فرهنگ ایرانی برای حفظ و انتقال هویت و تاریخ خود در برابر چالش‌ها و بحران‌های اجتماعی است.

۲.۱.۲.۵ هویت ایرانی و قهرمانان ملی

در این شعر، هویت ایرانی و قهرمانان ملی به‌طور برجسته‌ای مطرح می‌شوند. شخصیت‌های اساطیری مانند رستم به‌عنوان نماد شجاعت و قدرت ملی ایران در متن حضور دارند. در نظریه لوتمان، این شخصیت‌ها نه تنها در بستر تاریخی، بلکه در فضای فرهنگی و اجتماعی به‌عنوان «نشانه‌های» هویتی عمل می‌کنند که پیوندهای عمیقی با فرهنگ و تاریخ ملت دارند. شعر اخوان ثالث با اشاره به رستم، تأثیر این قهرمانان را بر شکل‌گیری هویت ایرانی برجسته می‌کند. این شخصیت‌ها در ذهن جمعی ایرانیان جایگاه ویژه‌ای دارند و از آن‌ها به‌عنوان نمادهایی از ارزش‌ها و فضائل ملی یاد می‌شود.

«هفت خوان را زادسرو مرو،

آن‌که از پیشین نیاکان تا پسین فرزند رستم را به خاطر داشت»

تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی در «خوان هشتم» ... (رضا قنبری عبدالملکی) ۵۱۹

این بیت به‌وضوح نشان می‌دهد که شخصیت‌های ملی همچون رستم به‌عنوان نمادهایی از تاریخ و فرهنگ ایرانی، در فرآیند شکل‌گیری هویت فردی و جمعی نقش مهمی ایفا می‌کنند.

۳.۱.۲.۵ تنش‌ها و تضادهای فرهنگی

شعر «خوان هشتم» با توجه به تصویرسازی‌های خاص خود، تضادهای فرهنگی و اجتماعی در ایران را به‌خوبی نمایان می‌سازد. تضادهایی که نه تنها در سطوح فردی، بلکه در سطوح اجتماعی و تاریخی نیز عمیق‌تر می‌شوند. در این تحلیل، «چاه» که رستم در آن قرار می‌گیرد، به‌عنوان نماد بن‌بست‌ها و تنگناهای فرهنگی دیده می‌شود که شخصیت‌های ملی با آن مواجه هستند. این تصویر در نظریه لوتمان، به‌عنوان یک «نشانه» پیچیده عمل می‌کند که تضادهای میان گذشته و حال، و آرمان‌ها و واقعیت‌های اجتماعی را به تصویر می‌کشد.

«آری اکنون شیر ایران‌شهر،

تهمتن گردِ سجستانی،

کوه کوهان، مردِ مردستان،

رستم دستان،

در تگ تاریک ژرف چاه پهن‌اور،

کشته هر سو بر کف و دیواره‌هایش نیزه و خنجر.»

این تصویر به‌خوبی تناقضات و تضادهای اجتماعی و تاریخی در ایران را به نمایش می‌گذارد. چاه به‌عنوان یک «فضای فرهنگی» نماد بحران‌ها و چالش‌های تاریخی است که ملت ایران با آن روبه‌رو بوده‌اند. «نیزه و خنجر» در کف و دیواره‌های چاه، به تضادهای خشونت‌آمیز و خونی در تاریخ ایران اشاره دارد که با تأثیرات فرهنگی و اجتماعی گوناگون درهم آمیخته است.

در این راستا، شعر اخوان ثالث با بیان تناقضات و تنش‌های موجود در تاریخ و فرهنگ ایران، به‌طور ضمنی از خواننده می‌خواهد که به تأمل در خصوص بحران‌های هویتی و اجتماعی این کشور بپردازد. تضادهایی که نه تنها در عرصه فردی، بلکه در سطح اجتماعی و فرهنگی نیز به‌وجود آمده‌اند، در نهایت به چالش‌هایی منتهی می‌شوند که هویت ایرانی را شکل می‌دهند.

در نتیجه، شعر «خوان هشتم» به‌عنوان یک متن فرهنگی، خواننده را به تفکر و تأمل درباره چالش‌های هویتی و اجتماعی ایران دعوت می‌کند.

۳.۵ تحلیل نشانه‌ای

۱.۳.۵ نشانه‌ها و نمادها

الف) تنهایی و سرما: نماد بحران هویت و اجتماعی

در «خوان هشتم»، سرما فراتر از یک پدیده طبیعی، به‌عنوان یک نشانه فرهنگی و اجتماعی نقش‌آفرینی می‌کند. سرما و تاریکی به‌طور نمادین بازتاب‌دهنده ناامیدی، بیگانگی و بحران هویت در جامعه‌ای است که ارزش‌های انسانی و فرهنگی خود را از دست داده است. سرما، در نشانه‌شناسی لوتمانی، بیان‌گر حاشیه‌نشینی و دوری از مرکز معنوی جامعه است. این تصویر نمادی از وضعیت اجتماعی و تاریخی ایران است؛ جامعه‌ای که تحت فشار بحران‌های فرهنگی و اجتماعی به‌سوی یأس و انزوا کشیده شده است. از منظر لوتمان، تقابل میان سرما و گرما می‌تواند نشان‌دهنده تضاد میان انزوا و تعامل، ناامیدی و امید باشد، که از ساختارهای دوگانه فرهنگی الهام گرفته است.

ب) قهوه‌خانه: نماد اجتماع و امید

قهوه‌خانه در این شعر به‌عنوان یک «مرکز معنوی و فرهنگی» در برابر سرمای بیرون عمل می‌کند. این مکان جایی است که انسان‌ها گرد هم می‌آیند و از طریق تعامل اجتماعی، گرمای امید و امنیت را تجربه می‌کنند. بر اساس نظریه «مرکز و پیرامون» لوتمان، قهوه‌خانه نمادی از مرکزیت فرهنگی است که در آن تعاملات اجتماعی و انتقال معانی فرهنگی رخ می‌دهد. این مرکزیت، تقابلی مستقیم با پیرامون سرد و بی‌روح بیرون دارد و نشان‌دهنده پناهگاهی برای حفظ ارزش‌های فرهنگی و انسانی است. در این بافت، قهوه‌خانه نه‌تنها فضایی فیزیکی، بلکه سپهری نشانه‌ای است که ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی را تقویت می‌کند.

ج) نقال: پاسدار فرهنگ شفاهی و هویت ملی

نقال در شعر «خوان هشتم»، به‌عنوان نماینده‌ای برجسته از فرهنگ شفاهی و حافظه جمعی ایران، نقشی فراتر از یک روایتگر ساده ایفا می‌کند. او با بازگویی

تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی در «خوان هشتم» ... (رضا قنبری عبدالملکی) ۵۲۱

داستان‌های حماسی نظیر «رستم و شغاد»، پیوندی زنده و معنادار میان گذشته و حال برقرار می‌سازد. از منظر نظریه یوری لوتمان، نقال واسطه‌ای است که مرکز فرهنگی را به پیرامون اجتماعی پیوند می‌دهد. او با احیای حافظه تاریخی جامعه، فرهنگ و هویت ملی را در برابر تهدیدات بیرونی حفظ می‌کند و به فرآیند انتقال فرهنگی پویایی می‌بخشد.

نقال با صدای گرم و گیرایش، علاوه بر نقل داستان‌ها و افسانه‌ها، پیام‌های اجتماعی و اخلاقی را نیز به مخاطبان خود منتقل می‌کند. از دیدگاه لوتمان، او به‌عنوان یک «پدر معنوی» نقش‌آفرینی می‌کند و با روایت‌های خود، حافظ انسجام فرهنگی و پل ارتباطی میان نسل‌هاست.

بازگویی داستان خیانت شغاد به رستم توسط نقال، صرفاً زنده نگه داشتن یک افسانه تاریخی نیست؛ بلکه بازتابی از چالش‌ها و بحران‌های فرهنگی و اجتماعی زمانه است. او با ترکیب اسطوره‌های گذشته و مسائل معاصر، جامعه را به تأمل درباره وضعیت خود فرا می‌خواند و از طریق داستان‌گویی، هویت جمعی را زنده و پویا نگه می‌دارد.

۲.۳.۵ بافت فرهنگی و تاریخی شعر

۱.۲.۳.۵ تکرار تاریخ

شعر «خوان هشتم» با بازآفرینی داستان رستم و شغاد، به‌گونه‌ای به تکرار تاریخی خیانت‌ها و بحران‌های اجتماعی در فرهنگ ایران اشاره می‌کند. داستان خیانت شغاد به رستم، در بستر شعر اخوان، نمادی از خیانت و فساد در جامعه معاصر اوست. این مضمون، بافت تاریخی و فرهنگی ایران را بازتاب می‌دهد که در آن، خیانت نزدیکان و فروپاشی ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی در مقاطع مختلف تاریخ تکرار شده است.

از منظر نظریه یوری لوتمان، بازگویی این افسانه از طریق نقال، نمادی از عملکرد متون فرهنگی است که در تقاطع میان گذشته و حال، معانی جدیدی خلق می‌کنند. نقال، به‌عنوان واسطه‌ای فرهنگی، روایت‌های اسطوره‌ای را از گذشته دریافت می‌کند و آن‌ها را با وضعیت اجتماعی زمان حال تطبیق می‌دهد: «قصه است این، قصه، آری قصه درد است...». این جمله بیانگر آن است که داستان، فراتر از افسانه‌ای تاریخی، بازتابی از واقعیت دردناک زمان حال

است. به بیان لوتمان، متن فرهنگی می‌تواند هم‌زمان یک «مدل بازنمایی» برای گذشته و «ابزاری تفسیری» برای اکنون باشد.

۲.۲.۳.۵ خیانت و بحران هویت

تم خیانت، که در داستان شغاد به‌خوبی به تصویر کشیده شده است، در شعر اخوان با بحران هویت ملی و اجتماعی ایران پیوند می‌یابد. خیانت شغاد به رستم، نه‌تنها نمایانگر یک فاجعه فردی، بلکه نشانه‌ای از فروپاشی اعتماد و انسجام اجتماعی در مقاطع حساس تاریخی است. این مضمون در شعر، به وضعیت فرهنگی و اجتماعی دوران اخوان گره خورده و به‌عنوان یک الگوی تکرارشونده تاریخی بازتاب داده می‌شود.

۳.۳.۵ نظریه «مرکز و پیرامون»

در شعر «خوان هشتم»، قهوه‌خانه به‌عنوان نمادی از مرکز فرهنگی و معنوی جامعه ایرانی ظاهر می‌شود، در حالی که سرما و تاریکی بیرون نماد حاشیه‌نشینی، بحران، و گسست اجتماعی است. بر اساس نظریه یوری لوتمان، مرکز نه‌تنها محل تجمع هویت و ارزش‌های فرهنگی است، بلکه بستری است که در آن معانی ساخته و انتقال داده می‌شوند. قهوه‌خانه در این شعر این نقش را به‌خوبی ایفا می‌کند؛ فضایی گرم، روشن، و اجتماعی که در تقابل با دنیای سرد و تاریک بیرون قرار دارد.

سرما و تاریکی، که در شعر به‌عنوان نمادی از بحران هویت و سردی روابط انسانی تصویر شده‌اند، در چارچوب نظریه «مرکز و پیرامون» لوتمان، نشان‌گر دوری از مرکز فرهنگی و معنوی جامعه هستند. این دوری، نمایان‌گر «از هم‌گسیختگی اجتماعی» و «ضعف ارزش‌های جمعی» است. در مقابل، قهوه‌خانه با حضور نقال و روایت داستان‌های حماسی، مانند «رستم و شغاد»، به بازآفرینی هویت و ایجاد همبستگی فرهنگی کمک می‌کند.

لوتمان تأکید می‌کند که مرکز همواره در تعامل با پیرامون است و از این تعامل، معانی جدیدی خلق می‌شود. در این شعر نیز، تضاد میان قهوه‌خانه و سرمای بیرون، پویایی فرهنگی و نقش قهوه‌خانه را در حفظ و بازتولید ارزش‌های فرهنگی برجسته می‌سازد. نقال به‌عنوان یکی از ارکان اصلی این مرکز، با انتقال داستان‌های گذشته به حال، جامعه را به

تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی در «خوان هشتم» ... (رضا قنبری عبدالملکی) ۵۲۳

تفکر درباره بحران‌های جاری فرا می‌خواند و از این طریق، قهوه‌خانه را به فضایی برای تقویت هویت جمعی تبدیل می‌کند.

در نهایت، «خوان هشتم» از طریق نمادهایی مانند قهوه‌خانه، سرما، و نقّال، نه تنها به تحلیل وضعیت اجتماعی و فرهنگی زمان خود می‌پردازد، بلکه با تأکید بر نقش مرکز فرهنگی در مقابله با بحران‌ها، پیشنهادی برای بازیابی هویت و ارزش‌های جمعی ارائه می‌دهد.

۴.۳.۵ تحلیل روابط نشانه‌ای

شعر «خوان هشتم» مجموعه‌ای از تضادهای محوری را در قالب روابط نشانه‌ای به تصویر می‌کشد که همگی در ارتباط با چالش‌های هویتی و فرهنگی ایران قرار دارند. این تضادها، مطابق نظریه یوری لوتمان، بازتاب‌دهنده تقابل میان مرکز و پیرامون، هویت و بحران، و وفاداری و خیانت هستند.

۱.۴.۳.۵ تضاد میان وفاداری و خیانت

تضاد میان رستم، قهرمان ملی و نماد شکوه و افتخار ایران، و شغاد، نماد خیانت و زوال اخلاقی، یکی از برجسته‌ترین روابط نشانه‌ای در شعر است. رستم، پهلوانی که هفت‌خوان را پشت سر گذاشته، در اینجا قربانی خیانت شغاد، برادر ناتنی‌اش، می‌شود. این تضاد بازتاب‌دهنده چالش‌های درونی جامعه ایرانی است، جایی که خیانت از درون، هویت و ارزش‌های ملی را تهدید می‌کند. در این بخش از شعر:

«او شغاد، آن نابردار بود

که درون چه نگه می‌کرد و می‌خندید.»

شغاد با خندیدن به وضعیت رستم، نمادی از خیانت داخلی است که ساختار اجتماعی و فرهنگی را متزلزل می‌کند.

رستم به‌عنوان نماد قهرمانی و ارزش‌های ملی، در مقابل خیانت شغاد که این ارزش‌ها را تخریب می‌کند، قرار می‌گیرد. این تضاد، علاوه بر اشاره به روابط فردی، به مسائل اجتماعی و سیاسی نیز گسترش می‌یابد و به نگرانی‌های تاریخی ایران درباره خطر تخریب از درون اشاره می‌کند.

۲.۴.۳.۵ تضاد میان گذشته و حال

داستان رستم و شغاد در این شعر به عنوان پلی میان گذشته پرافتخار ایران و وضعیت کنونی آن عمل می‌کند. رستم نماد شکوه گذشته است که در حال، به دلیل خیانت، دچار شکست می‌شود. این تقابل، بحران هویتی و فاصله میان آرمان‌های فرهنگی گذشته و واقعیت‌های تلخ امروز را به تصویر می‌کشد. بخش زیر این شکاف را به‌خوبی نمایش می‌دهد:

«پهلوان هفت‌خوان، اکنون

طعمه دام و دهان خوان هشتم بود.»

این تصویر، تضاد میان عظمت گذشته و فروپاشی حال را نشان می‌دهد و به مخاطب یادآوری می‌کند که جامعه کنونی، میراث‌دار یک گذشته باشکوه است، اما در مواجهه با بحران‌های معاصر، به چالش کشیده شده است.

۳.۴.۳.۵ تضاد میان زندگی و مرگ

مرگ رستم، قهرمانی که زندگی‌اش به داستان‌های حماسی گره خورده، نمادی از پایان یک دوره یا ارزش فرهنگی است. در مقابل، زنده بودن نقال و دیگر شخصیت‌ها نشان‌دهنده ادامه چرخه زندگی و ضرورت حفظ ارزش‌ها و خاطرات گذشته است. این تقابل، به چرخه همیشگی مرگ و زندگی در فرهنگ ایرانی اشاره دارد که در آن، زندگی از دل مرگ معنا می‌گیرد.

بر اساس نظریه یوری لوتمان، روابط نشانه‌ای در شعر «خوان هشتم» تضادهای اساسی فرهنگ و هویت ایرانی را نشان می‌دهند. از شکاف میان گذشته و حال گرفته تا تقابل میان وفاداری و خیانت، هر یک از این نشانه‌ها به بازتاب بحران‌های فرهنگی و اجتماعی پرداخته و اهمیت حفظ مرکز فرهنگی را در مواجهه با تهدیدات بیرونی و درونی برجسته می‌کنند.

۴.۵ بررسی ساختار و فرم

برای تحلیل شعر خوان هشتم بر اساس آرای یوری لوتمان، توجه به ساختار و فرم شعر و ارتباط آن با زمان و مکان ضروری است. ساختار روایی شعر و تضادهای مکانی و زمانی آن بازتاب‌دهنده چالش‌های فرهنگی و هویتی جامعه ایرانی است.

۱.۴.۵ ساختار داستانی و عناصر زمان و مکان

شعر خوان هشتم دارای ساختاری روایی است که در آن نشانه‌های زمانی و مکانی نقش کلیدی در ایجاد فضا و معنا ایفا می‌کنند. از همان ابتدا، شاعر با تصویرسازی از سرمای سخت دی و فضای تاریک بیرون، فضایی تاریخی و اجتماعی خلق می‌کند که با واقعیت‌های فرهنگی و تاریخی ایران پیوند دارد: «سورت سرمای دی بیدادها می‌کرد...». این تصویر، نمادی از بحران و انجماد اجتماعی است که با سرما به‌عنوان عنصری تهدیدآمیز در شعر نمایش داده می‌شود.

در مقابل، قهوه‌خانه گرم و روشن به‌عنوان مکانی درونی و پناهگاهی در برابر سرمای بیرون، نماد مرکز فرهنگی و اجتماعی است: «قهوه‌خانه گرم و روشن بود، همچون شرم...». این تقابل میان گرمای درون و سرمای بیرون، به تضاد میان سنت و مدرنیته، هویت اصیل و بحران هویتی اشاره دارد. در نظریه لوتمان، چنین تقابلهایی بخشی از نظام دوگانه فرهنگی هستند که مرکزیت و حاشیه را تعریف می‌کنند. قهوه‌خانه در این ساختار به‌عنوان مرکز معنوی عمل می‌کند، در حالی که سرما و فضای بیرون، حاشیه‌ای سرد و تهدیدآمیز را بازنمایی می‌کنند.

شعر همچنین از نظر زمانی، میان گذشته اسطوره‌ای و حال اجتماعی حرکت می‌کند. روایت داستان رستم و شغاد از گذشته‌ای اسطوره‌ای آغاز می‌شود، اما شاعر با بازگویی آن در فضای معاصر، این داستان را به مسائل اجتماعی و فرهنگی زمان خود پیوند می‌دهد. این حرکت میان گذشته و حال، بازتاب‌دهنده کارکرد روایت در نظریه لوتمان است که متن‌های فرهنگی را به‌عنوان پلی میان زمان‌ها و مکان‌ها معرفی می‌کند.

ساختار روایی شعر با این تقابلهای زمانی و مکانی، نه تنها بر تضادهای درونی جامعه تأکید می‌کند، بلکه فرآیند انتقال معنا از گذشته به حال را نیز برجسته می‌سازد. شعر به‌طور ضمنی، مخاطب را به بازنگری در وضعیت معاصر و ارتباط آن با میراث فرهنگی و هویتی خود دعوت می‌کند.

این استفاده از زمان و مکان، که با عناصر روایی و تضادهای دوتایی تقویت می‌شود، یکی از ویژگی‌های بارز شعر خوان هشتم است و با نظریه لوتمان درباره اهمیت ساختار متن در تولید معنا همخوانی دارد.

۲.۴.۵ تکرار و تأکید بر نشانه‌های فرهنگی و اسطوره‌ای

شعر خوان هشتم به‌طور مداوم از نشانه‌های فرهنگی و اسطوره‌ای بهره می‌گیرد تا پیوندی معنادار میان هویت ملی و بحران‌های اجتماعی برقرار کند. این تکرار و تأکید بر نشانه‌ها نه تنها به‌عنوان ابزاری زبانی عمل می‌کند، بلکه در بستر نظریات یوری لوتمان، به خلق و انتقال معنا در نظام فرهنگی کمک می‌کند.

۱.۲.۴.۵ استفاده از نقال به‌عنوان مرکز روایت

نقال در این شعر نه فقط یک روایت‌گر، بلکه نمادی از فرهنگ شفاهی ایران و نقطه اتصال میان گذشته و حال است: «مثل نقطه مرکز جنجال». او با صدای گرم خود و روایت‌های تاریخی و اسطوره‌ای، فضای سرد و بحران‌زده بیرون را به فضایی گرم و پرشور تبدیل می‌کند. این نقش نقال در نظریه لوتمان به مثابه بخشی از مرکز فرهنگی تعریف می‌شود که حافظ ارزش‌ها و روایت‌های اساسی جامعه است. نقال، با حفظ و بازآفرینی داستان‌های اسطوره‌ای مانند «هفت‌خوان رستم»، بر ضرورت تداوم فرهنگی تأکید دارد و در عین حال، امکان بازنگری و تطبیق آن با شرایط معاصر را فراهم می‌آورد.

۲.۲.۴.۵ ارجاع به اسطوره‌های ایرانی

تکرار ارجاعات به اسطوره‌ها، به‌ویژه داستان رستم، نقشی دوگانه در شعر ایفا می‌کند. از یک سو، این ارجاعات یادآور شکوه و عظمت گذشته است و از سوی دیگر، با معرفی «خوان هشتم» به عنوان ادامه‌ای فراتر از اسطوره‌های گذشته، معنایی جدید و تأمل‌برانگیز به شعر می‌افزاید. رستم، قهرمان اسطوره‌ای که مبارزه و پایمردی را نمایندگی می‌کند، در «خوان هشتم» با چالش‌های جدیدی فراتر از داستان‌های افسانه‌ای خود روبه‌رو می‌شود. ایده «خوان هشتم» به معنای ورود به مرحله‌ای جدید از بحران‌ها و آزمون‌ها است، جایی که جامعه و هویت ایرانی در معرض تهدیدهای تازه قرار دارند. این امر به نظریه لوتمان درباره فرآیند تولید معنا از طریق بازتفسیر متن‌های فرهنگی و ادغام گذشته با حال اشاره دارد.

۳.۲.۴.۵ بازآفرینی هویت ملی

تکرار نشانه‌های فرهنگی و اسطوره‌ای، مانند داستان «هفت‌خوان رستم»، نقش مهمی در بازآفرینی و بازتعریف هویت ملی دارد. این نشانه‌ها از طریق روایت نقّال و بازگویی داستان‌ها، به منبعی برای الهام و بازسازی هویت در مواجهه با بحران‌ها تبدیل می‌شوند. نقّال، با انتقال این میراث، وظیفه‌ای فرهنگی و معنوی بر عهده دارد و شعر از این طریق بر زنده نگه‌داشتن ارزش‌های ایرانی تأکید می‌کند.

۴.۲.۴.۵ نقش تکرار در ساختار معنا

در چارچوب نظریات لوتمان، تکرار نشانه‌های فرهنگی و اسطوره‌ای، با بازگشت به روایت‌های گذشته و بازآفرینی آن‌ها در متن جدید، به خلق معناهای تازه کمک می‌کند. این تکرار در خوان هشتم، با برجسته کردن عناصر نمادین مانند نقّال، رستم و خوان‌ها، نه تنها انسجام متن را تقویت می‌کند، بلکه نشان‌دهنده فرآیند پویا و خلاقانه فرهنگ ایرانی در مواجهه با چالش‌های معاصر است.

این استفاده از تکرار، ارجاع و بازتفسیر اسطوره‌ها در شعر، در نظریه لوتمان به عنوان بخشی از کارکرد نظام‌های فرهنگی در حفظ و بازتولید ارزش‌ها و معانی اساسی جامعه تعریف می‌شود و به شعر ابعادی چندلایه و معنادار می‌بخشد.

۳.۴.۵ استفاده از زبان و تصویرسازی

اخوان در خوان هشتم با بهره‌گیری از زبان استعاری و تصویرسازی‌های زنده، فضایی پرمفهوم و چندلایه می‌آفریند که در چارچوب نظریات یوری لوتمان می‌توان آن را به عنوان نظامی از نشانه‌ها برای انتقال معنا تحلیل کرد. این زبان و تصاویر نه تنها ابزار روایت، بلکه بخشی از ساختار معناشناختی متن هستند که احساسات پیچیده و تضادهای فرهنگی را بازتاب می‌دهند.

۱.۳.۴.۵ استفاده از «چاه» به عنوان نماد خیانت

چاه، که رستم در آن گرفتار می‌شود، در شعر به عنوان نمادی از خیانت، فریب و فروپاشی هویت به کار می‌رود. تصویرسازی شاعر از این مکان تاریک و مرگ‌آور، با جزئیاتی مانند

«تگِ تاریک ژرف چاه» و «کشته هر سو بر کف و دیواره‌هایش نیزه و خنجر»، فضایی سرد و سنگین ایجاد می‌کند که تراژدی خیانت و نابودی را برجسته می‌سازد. این تصویر، از دیدگاه لوتمان، بخشی از نظام نشانه‌شناختی شعر است که مفاهیم عمیق‌تر را منتقل می‌کند: چاه، نه تنها مکانی فیزیکی، بلکه استعاره‌ای از عمق فریب و بحران‌های درونی جامعه است که قهرمانان آن را به دام می‌اندازد.

۲.۳.۴.۵ زبان استعاری و ارتباط میان تصاویر

اخوان با استفاده از زبان استعاری، روابطی معنادار میان تصاویر مختلف شعر برقرار می‌کند. برای مثال، «قهوه‌خانه» به عنوان «شرم»، استعاره‌ای از احساسی انسانی و جمعی است که نشان‌دهنده تلاش برای حفظ ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی است. «باد و برف» به عنوان «سوز وحشتناک»، بازتابی از تهدیدات و فشارهایی است که جامعه را از بیرون و درون تحت تأثیر قرار می‌دهد. این تصاویر، به‌طور هماهنگ، فضایی ایجاد می‌کنند که در آن تضادها و پیچیدگی‌های فرهنگی و اجتماعی بازتاب داده می‌شوند.

۳.۳.۴.۵ تأکید بر فضای تراژیک

شاعر از طریق تصویرسازی‌های سنگین و تأکید بر جزئیات، فضای تراژیک و احساسی داستان را تقویت می‌کند. توصیف دقیق چاه، خیانت شغاد و سقوط رستم، احساس اندوه و تأمل در مورد بحران‌های اخلاقی و اجتماعی را برمی‌انگیزد. این فضا، به‌ویژه در چارچوب نظریه لوتمان، به عنوان بخشی از ساختار معناشناختی متن عمل می‌کند که هدف آن نه تنها روایت یک داستان، بلکه تحلیل عمیق‌تر از وضعیت فرهنگی و هویتی است.

۴.۴.۵ تأکید بر فرم و تکرار در بیان احساسات

شاعر در خوان هشتم با بهره‌گیری از فرم تکرار و ساختارهای زبانی خاص، توانسته است فضایی احساسی و تأثیرگذار ایجاد کند که مضمون‌های کلیدی همچون تردید، خیانت، و اندوه جمعی را برجسته می‌کند. این تکرارها و استفاده از جمله‌های کوتاه و تأکیدی، علاوه بر تقویت ریتم و انسجام شعر، نقش مهمی در انتقال پیام‌های فرهنگی و اجتماعی دارند.

۱.۴.۴.۵ نقش تکرار در تأکید بر مضمون تردید و خیانت

یکی از نمونه‌های برجسته تکرار در شعر، عبارت «باز اندیشید / که نبایستی بیندیشد» است. این تکرار نه تنها در سطح زبانی، بلکه در لایه‌های عمیق‌تر معناشناختی، بازتاب‌دهنده تردید درونی شخصیت‌ها و جامعه است. این تردید، به‌طور نمادین، نشان‌دهنده موقعیت‌های پیچیده‌ای است که در آن تصمیم‌گیری‌های حیاتی تحت تأثیر خیانت یا بحران‌های اخلاقی به چالش کشیده می‌شوند. از منظر نظریه لوتمان، تکرار در این بخش‌ها به‌عنوان عنصری از نظام نشانه‌شناختی عمل می‌کند که به ساختار معنایی متن انسجام می‌بخشد و خواننده را به بازاندیشی در مورد مفاهیم اصلی شعر دعوت می‌کند.

۲.۴.۴.۵ تأثیر فرم کوتاه و تأکیدی

جمله‌های کوتاه و تأکیدی مانند «باز اندیشید» و «نبایستی بیندیشد»، فضای احساسی متن را تشدید می‌کنند. این فرم زبانی با ریتم ضرب‌آهنگین خود، حالتی از ناامیدی و توقف درونی را القا می‌کند که با مضمون خیانت و شکست هماهنگ است. از دیدگاه لوتمان، این ساختارهای زبانی کوتاه و تأکیدی، نقشی مرکزی در نظام دلالتی شعر ایفا می‌کنند و احساسات پیچیده‌ای را به‌طور ناخودآگاه به مخاطب منتقل می‌سازند. جدول زیر، خلاصه‌ای از عناصر کلیدی شعر خوان هشتم از منظر «سپهر نشانه‌ای» لوتمان را ارائه می‌دهد و نشان‌دهنده پیچیدگی‌ها و پیام‌های چندلایه این شعر است.

جدول ۱. عناصر کلیدی و نشانه‌های فرهنگی-اجتماعی در شعر «خوان هشتم»

ردیف	محور تحلیل	یافته‌های کلیدی
۱	سرماي سخت	سرما به‌عنوان نماد بحران اجتماعی و فرهنگی، فراتر از یک پدیده طبیعی عمل کرده و نشان‌دهنده ظلمت، بی‌رحمی و یأس در جامعه است. این عنصر با استفاده از نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان، بازتاب‌دهنده وضعیت اجتماعی سرد و بی‌روح است.
۲	نقال	نقال به‌عنوان حافظ فرهنگ شفاهی و واسطه انتقال فرهنگی عمل می‌کند. او با بازگویی داستان‌های حماسی، مانند «رستم و شغاد»، هویت اجتماعی و تاریخی ایرانیان را زنده نگه می‌دارد. نقش او مطابق نظریه لوتمان به‌عنوان واسطه‌ای میان مرکز فرهنگی (قهوه‌خانه) و پیرامون اجتماعی (جامعه) برجسته است.
۳	سایه‌ها و چاه‌ها	نمادهایی از ترس، تنهایی و بحران‌های اجتماعی و سیاسی. چاه به‌عنوان فضایی نشانه‌ای، نمایانگر تضادهای فرهنگی و بن‌بست‌های اجتماعی است که شخصیت‌های ملی مانند رستم با آن مواجه هستند.
۴	رستم و شغاد	تقابل میان رستم (نماد شجاعت و هویت ملی) و شغاد (نماد خیانت و ناکامی) تضادی بنیادین را به تصویر می‌کشد. این شخصیت‌ها با توجه به نظریه لوتمان، نمایانگر تنش‌های فرهنگی و اجتماعی تاریخی

شماره	محور تحلیل	یافته‌های کلیدی
		ایران هستند.
۵	خوان هشتم	نمادی از مرحله‌ای چالش‌برانگیز در زندگی فردی یا اجتماعی. این مرحله، تضادها و تنش‌های اجتماعی و فرهنگی ایران را به تصویر کشیده و به‌عنوان یک نشانهٔ پیچیده و چندلایه، بازتاب‌دهنده بحران‌های جامعه ایرانی است.
۶	فضای قهوه‌خانه	قهوه‌خانه به‌عنوان سپهری فرهنگی عمل می‌کند که گرما و صمیمیت آن در تضاد با سرمای بیرون است. این فضا نمایانگر تجمع فرهنگی و اجتماعی ایرانیان و حفظ ارزش‌های انسانی و فرهنگی در برابر بحران‌های اجتماعی است.
۷	تنش‌ها و تضادهای فرهنگی	شعر به تصویرسازی تناقض‌ها و تضادهای فرهنگی ایران پرداخته است. این تضادها شامل چالش‌های تاریخی، خیانت‌ها و فروپاشی ارزش‌های اخلاقی است که به بحران هویتی جامعه انجامیده‌اند.
۸	نشانه‌ها و نمادها	سرما و تاریکی نماد ناامیدی و بحران هویت، قهوه‌خانه نماد اجتماع و امید، و نقال نماد پاسداری از فرهنگ شفاهی هستند. این نشانه‌ها با رویکرد نظریهٔ لوتمان در سپهر فرهنگی معنا پیدا می‌کنند و با همبستگی به بازسازی هویت ایرانی می‌پردازند.
۹	تکرار تاریخ	بازآفرینی داستان «رستم و شغاد» به تکرار تاریخی خیانت‌ها و فسادهای اجتماعی اشاره دارد. از منظر لوتمان، این تکرار نمایانگر عملکرد متون فرهنگی در تطبیق روایات تاریخی با مسائل معاصر است.

۶. نتیجه‌گیری

شعر *خوان هشتم* اثر مهدی اخوان ثالث، یکی از نمونه‌های برجسته شعر معاصر فارسی است که به‌واسطه لایه‌های متعدد معنایی، ظرفیت بالایی برای خوانش‌های گوناگون دارد. این اثر، از رهگذر پیوند با سنت حماسی ایران و بهره‌گیری از عناصر اسطوره‌ای، نه‌فقط یک روایت ادبی، بلکه بازنمایی‌ای چندوجهی از وضعیت فرهنگی و اجتماعی جامعهٔ ایرانی در مواجهه با بحران‌های هویتی است.

تحلیل شعر بر اساس نظریه نشانه‌شناسی فرهنگی یوری لوتمان، نشان می‌دهد که اخوان ثالث با خلق تضادهایی چون مرکز/ پیرامون، نور/ تاریکی، و قهرمان/ خائن، ساختاری تنش‌زا ایجاد می‌کند که در آن هویت ملی در معرض تهدیدهای درونی و بیرونی قرار دارد. قهوه‌خانه و نقال، به‌عنوان فضاها و عناصر پاسدار حافظهٔ جمعی، در برابر نیروهایی ایستادگی می‌کنند که می‌کوشند روایت‌های اصیل فرهنگی را کمرنگ یا دگرگون سازند. نقش نقال در زنده نگه داشتن سنت‌های روایی و پیوند دادن نسل‌ها، از مهم‌ترین مؤلفه‌های پایداری هویتی در متن است.

از سوی دیگر، انتخاب رستم و شغاد به‌عنوان دو قطب متضاد، نه‌تنها یادآور کهن‌الگوهای حماسی است، بلکه بازتابی از واقعیت‌های معاصر جامعه‌ای است که در آن

تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی در «خوان هشتم» ... (رضا قنبری عبدالملکی) ۵۳۱

مرز میان قهرمانی و خیانت مبهم شده است. خیانت شغاد از درون خانواده و نزدیک‌ترین حلقه‌ها، استعاره‌ای از تهدیدهایی است که جامعه ایرانی را از درون فرسایش می‌دهد؛ تهدیدهایی که حتی بیش از دشمنان بیرونی، بنیان‌های فرهنگی را هدف قرار داده‌اند.

در مجموع، *خوان هشتم* را می‌توان متنی دانست که در آن ادبیات، تاریخ، اسطوره و نقد اجتماعی به گونه‌ای درهم‌تنیده شده‌اند که خواننده را به تأملی عمیق درباره چپستی و چگونگی هویت ایرانی و مخاطرات آن فرا می‌خواند. این شعر، نه صرفاً بازآفرینی یک روایت اسطوره‌ای، بلکه بازتابی از اضطراب‌های جمعی و تلاش برای بازتعریف خویشتن فرهنگی است. از این منظر، تحلیل‌های نشانه‌شناختی از *خوان هشتم* می‌تواند افق‌های تازه‌ای را برای پژوهش در ادبیات معاصر و مطالعات فرهنگی بگشاید و به فهم بهتر مناسبات معنایی در متن‌های ادبی کمک کند.

کتاب‌نامه

- احمدی، بابک (۱۳۷۰)، ساختار و تأویل متن، تهران: نشر مرکز
- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۹۸)، سه کتاب (در حیات کوچک پاییز در زندان زندگی می‌گوید)، تهران: انتشارات زمستان
- پاکتچی، احمد (۱۳۹۷)، معناشناسی فرهنگی - قوم‌شناختی (۲)، به کوشش فروغ پارسا، ضمن مجموعه مقالات معناشناسی در مطالعات قرآنی، نگارستان اندیشه، تهران
- جهانی، محمدتقی؛ حسینی، سارا (۱۳۹۹)، تحلیل فراتنقش اندیشگانی شعر «خوان هشتم» از مهدی اخوان ثالث بر اساس دستور نقش‌گرای هلیدی، پژوهشنامه ادب حماسی، دوره ۱۶، شماره ۳۰، صص ۱۳۱-۱۴۹
- حاجی آقا بابایی، محمدرضا؛ صالحی، نرگس (۱۳۹۷)، بررسی عناصر روایت در شعر خوان هشتم و آدمک اخوان ثالث، فصلنامه شعرپژوهی، دوره ۱۰، شماره ۳۵، صص ۴۵-۶۸
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۷)، مسأله روش در نشانه‌شناسی از روش‌شناسی اثبات‌گرا تا روش‌شناسی پدیدایشی، به کوشش فرهاد ساسانی، مجموعه مقالات سومین هم‌اندیشی نشانه‌شناسی هنر، تهران: فرهنگستان هنر
- سلمانی‌نژاد مهربادی، صغری (۱۳۹۴)، بررسی نمودهای هنجارگریزی در «خوان هشتم» و راز ماندگاری این شعر، فصلنامه فنون ادبی، دوره ۷، شماره ۱۳، صص ۱۲۷-۱۳۸
- عادل‌زاده، پروانه؛ پاشایی فخری، کامران (۱۳۹۹)، واکاوی نگرش‌های فلسفی اخوان در «خوان هشتم»، پژوهش‌های فلسفی، دوره ۱۴، شماره ۳۳، صص ۲۶۸-۲۸۸

- قاسمی، علیرضا؛ رضی، احمد (۱۳۹۵)، پیوندهای بینامتنی منظومه «آرش کمان‌گیر» کسرایی و «خوان هشتم» اخوان ثالث، فصلنامه شعرپژوهی، دوره ۸، شماره ۲۷، صص ۱۵۷-۱۸۰
- لثونه، ماسیمو (۱۳۸۹)، تأملاتی در باب نشانه-معنی‌شناسی فرهنگی، ترجمه حسن زختاره، به کوشش امیرعلی نجومیان، ضمن کتاب مجموعه مقالات نشانه‌شناسی فرهنگی، تهران: انتشارات سخن
- لوتمان، یوری. اوسپنسکی، بی. ای. (۱۳۹۰)، در باب ساز و کار نشانه‌شناختی فرهنگ. ترجمه فرزانه سجودی. به کوشش فرزانه سجودی. تهران: نشر علم
- کریمی حکاک، احمد. (۱۳۸۴)، طلوع تجدید در شعر فارسی، ترجمه مسعود جعفری، تهران: انتشارات مروارید
- نجومیان، امیرعلی (۱۳۹۶)، نشانه‌شناسی مقالات کلیدی، تهران: انتشارات مروارید
- وهابی دریاکناری، رقیه؛ نیکمنش، مهدی (۱۳۹۶)، مولفه‌های روایت در سه شعر بلند «اخوان ثالث» با تاکید بر دیدگاه «ژرار ژنت»، پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۱۵، شماره ۲۸، صص ۱۸۷-۲۰۷
- یوهان سون، دنیس و سونداریک لارسن (۱۳۸۸)، نشانه‌شناسی چیست، ترجمه دکتر علی میرعمادی، تهران: نشر ورجاوند

- Leone, M. (2010). Reflections on cultural semio-semiotics (H. Zokhtareh, Trans.; A. A. Nojournian, Ed.). In *Collection of essays on cultural semiotics* (pp. 45-78). Tehran: Sokhan Publications.
- Lotman, Y. M. (1990). *Universe of the mind: A semiotic theory of culture* (A. Sukman, Trans.). London: I.B. Tauris.
- Lotman, Y., & Uspensky, B. A. (2011). On the semiotic mechanism of culture (F. Sajjadi, Trans.). In F. Sajjadi (Ed.), *The semiotic structure of culture* (pp. 12-34). Tehran: Elm Publications.
- Pilshchikov, I., & Trunin, M. (2016). The Tartu-Moscow school of semiotics: A transnational perspective. *Sign Systems Studies*, 44(3), 368-401.